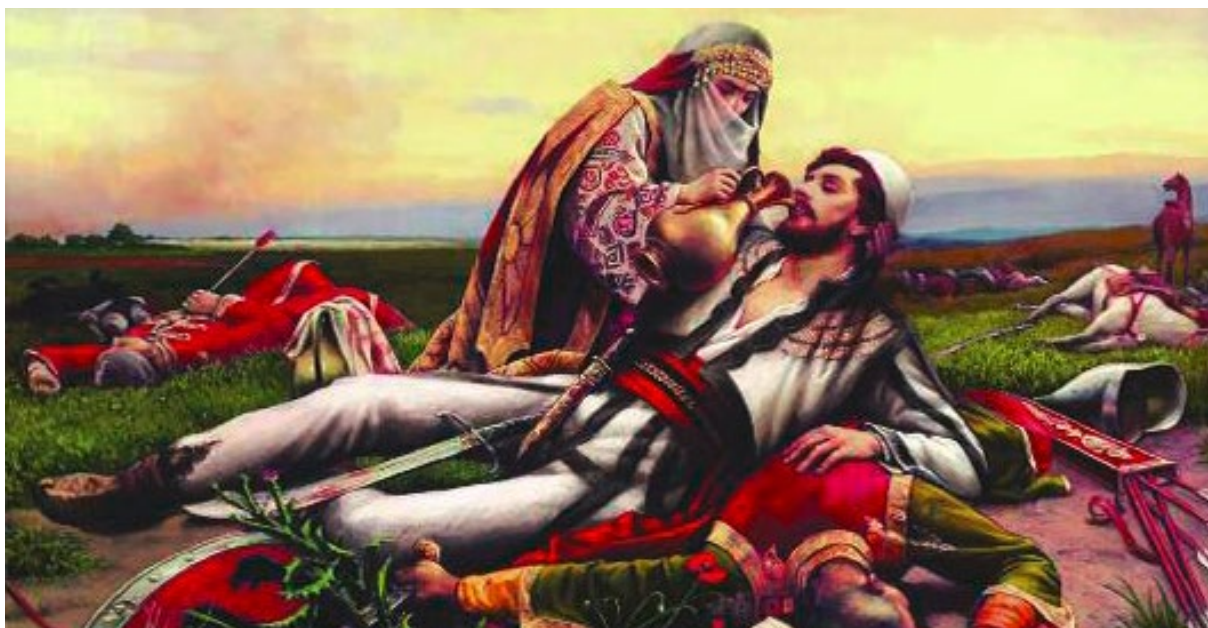

Helsinški *bilten*

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Kneza Miloša 4, Beograd;
tel/fax. 011/3349-170; 3349-167;
e-mail: office@helsinki.org.rs
<http://www.helsinki.org.rs>

BR.152 // DECEMBAR 2019.

Kosovka devojka: Umetnička reinterpretacija slike Uroša Predića

Ilustracija: Mića Stajčić, *Kosovka devojka*, 2014.

KOSOVSKI MIT

Piše: Ivan Čolović

Istoričari koji su istraživali istorijske izvore o Kosovskoj bici, počev od Ilariona Ruvarca i Ljubomira Kovačevića, osnivača kritičke historiografije u Srbiji, pa do Sime Ćirković, koji je izvore o ovoj bici istraživao poslednjih decenija XX veka, utvrdili su da pouzdanih izvora ima malo, odnosno da je kritička provera pouzdanosti dokumenata o Kosovskoj bici dovela do toga da je naše pouzdano znanje o njoj sve manje. "Mi danas o bici znamo manje od naših prethodnika", piše Ćirković, "ali ono što znamo provereno je i neuporedivo je pouzdanije" (Ćirković 1990: 116). To

provereno znanje svodi se na nekoliko podataka: da se bitka odigrala 15. juna 1389. godine, da su se u njoj sukobili hrišćanska vojska, na čelu sa srpskim knezom Lazarom Hrebeljanovićem (1329-1389), i osmanlijski borci koje je predvodio sultan Murat I, (1326-1389), da su se na strani hrišćana borili Lazarov zet Vuk Branković (oko 1345-1397) i jedan odred vojnika iz Bosne, pod komandom Vlatka Vukovića, koga je na Kosovo poslao bosanski kralj Tvrtko I (1338-1391), i da su u bici poginuli i Lazar i Murat.

SEĆANJA NA KOSOVSKU BITKU PRE POJAVE NACIONALIZMA

Za razliku od Ruvarca – koji je tvrdio da ozbiljan istoričar iz polja svog interesovanja treba da isključi sve što nije proverljiv istorijski izvor, pa tako, ako piše o Kosovu, ne treba da obraća pažnju na “narodno i pučko pričanje...na pesme i priče i po tim pesmama i pričama udešene pripovesti” – savremeni istraživači Kosovske bitke znaju da je upoznavanje sa pesmama i pričama o ovoj bici takođe njihov posao. “Ono što su ljudi mislili, verovali, govorili”, upozorio je svoje kolege Sima Ćirković, “deo je njihove socijalne realnosti i mi to ne smemo odbacivati i onda kada iz naše perspektive znamo da ne odgovara podacima iz izvora” (Ćirković 1990: 113). Ustvari, i pre ovih Ćirkovićevih reči, sećanja na Kosovo, kao skup folklornih, književnih, crkvenih i drugih dokumenata o Kosovskoj bici, bila su predmet naučnog istraživanja koje se nije ograničavalo na traganje za onim što nesumnjivo odgovara istorijskoj istini. Već je Stojan Novaković tražio da se posveti pažnja pričama i legendama o Kosovskoj bici, i da se one posmatraju i tumače u okviru vremena u kome su nastale (Novaković 1906: 8). Idući tim putem, neki istraživači su u folkloru i drugim dokumentima u kojima je sačuvano sećanje na Kosovsku bitku i njene junake našli tragove arhajskih, odnosno paganskih verovanja i mitova. O kosovskom mitu u tom smislu pisali su, između ostalih, Natko Nodilo, Veselin Čajkanović, Vojin Matić, Aleksandar Loma i Miodrag Popović. Popović je, u knjizi Vidovdan i časni krst, sukob između Lazarovih zetova Miloša Obilića i Vuka Brankovića, opisan u narodnoj pesmi “Kneževa večera”, protumačio kao sukob između stare, paganske vere i hrišćanstva. U skladu s tim, on je pitanje “ko je vera, a ko je nevera” – koje se u tekstu pesme razume kao dilema o tome koji će od dojice Lazarevih zetova izdatai Srbe na Kosovu – protumačio kao pitanje o tome koja je vera prava, paganska, koju oličava Obilić, ili hrišćanska, ona koju simbolizuju Lazar i Vuk Branković (Popović 2007: 127).

Miodrag Popović je, takođe, primetio da se u drugoj polovini XIX veka pojavljuju dokumenti, folklorni, književni, publicistički, u kojima se sećanje na Kosovo odvaja od autentičnog kosovskog mita i postaje “vidovdanski mit”, mit u službi osvajanja i osвете. U autentičnom kosovskom mitu, piše on, “Vidovdan je bio dan junackog ogledanja, pobede, trijumfa nad zlom. U novom kultu, nastalom pod pritiskom političko-ekonomskih imperativa srpskog građanstva, prodiranja na jug i osvajanja Kosova, Vidovdan je pre svega simbol krvave, bespoštedne osвете nad svim što je tursko, muslimansko uopšte”. To je, kaže Popović, pseudo mit, “estetička i humanistička degradacija kosovskog mita” (Isto: 167-168). Međutim, drugi savremeni istraživači naracije o Kosovskoj bici, oslanjajući se na nove uvide u prirodu političkog imaginarijuma i simboličke resurse političke moći, do kojih su došli neki naučnici (kao što su, Benedikt Anderson, Žak Lakan, Kornelijeus Kastorijadis, Antnioni Smit, ili Alaida Asman), misle da udaljavanje od paganskih verovanja nije dovoljan razlog da se nekim naracijama o Kosovu uskrati status i ime mita.

I moja istraživanja istorije sećanja na Kosovsku bitku (Ćolović 2016), dovela su me do zaključka da se početkom XIX veka pojavljuju dokumenti koji svedoče o postepenom formiranju novomitske naracije o ovoj bici i njenim junacima, u čijem središtu je kult naroda, svečano kazivanje o njegovoj borbi za nacionalnu slobodu i nacionalnu državu. Novost nije bila u tome što je sećanje na Kosovo sada bilo u službi legitimisanja političkih ciljeva i afirmacije jedne ideologije, jer je to sećanje od samog početka, to jest od prvih dokumenata koja to sećanje sadrže, imala političke i ideološke funkcije. Nema sumnje da su takvu funkciju imali i kulturni spisi o knezu Lazaru, nastali u prvim godinama posle Kosovske bitke, kad je kneginja Milica pridobila patrijarha Danila III za ideju da se njen muž, knez Lazar, koji je poginuo u toj bici, proglasi za sveca, što je njoj bilo potrebno da bi ojačala svoj položaj

u uticajnoj srpskoj crkvi, kao i svoju poziciju u odnosu na druge ambiciozne oblasne gospodare koji su, kao i sama Milica, bili spremni da kao osmanlijski vazali vladaju na teritoriji kojom je pre Kosovske bitke upravljao Lazar. Danilo-vo "Slovo pohvalno knezu Lazaru" i dugi slični spisi nastali devedesetih godina XIV veka pod njegovom kontrolom, istovremeno su gradili lik Lazara kao sveca mučenika i lik njegove hrabre udovice, koja uz božju pomoć uspeva da pobedi sve svoje neprijatelje, uspostavi mir i vrati zemlju kojom upravlja "raniju njenu lepotu" (Pavlović, D. i Marinković, R.: 51). Ovde je sećanje na Kosovsku bitku dalo povoda da se Lazar uzdigne u rang sveca, ali je možda još važnije bilo da se istaknu vladarske sposobnosti i zasluge svečeve žene, regentkinje Milice.

Sve do početka XIX veka, u dokumentima koji sadrže sećanje na Kosovo – u tekstovima grčkih i osmanlijskih hroničara, zapadnih putopisaca, u zapisima narodnih pesmama o Kosovskom boju, u rukopisima iz XVIII veka, kakvi su Priča o boju kosovskom i Tronoški rodoslov – primetno je da se postupci učesnika Kosovske bitke procenjuju prema manje-više istim merilima vrednosti, merilima feudalnog društva, gde se posebno cene lojalnost i vernost vladaru, pobožnost, čast i slava, kao staleške vrline, one koje krase vlastelina, plemića i viteza. Zahvaljujući tome, u ovim tekstovima se na Kosovu sukobljene strane odlično međusobno razumeju i njihovi junaci na obe strane uživaju ugled u skladu sa tim koliko se drže viteškog reda i etosa. Njihove etničke i verske razlike su ovde u drugom planu.

Na primer, jedan od motiva koji se javlja u mnogim od ovih tekstova, motiv razgovora između na smrt ranjenog sultana Murata i kneza Lazara i Miloša Obilića, zarobljenih i dovedenih pred sultana da on odluči o tome kako će biti pogubljeni i sahranjeni, ima istu ideološku poentu, afirmaciju feudalnog poretka i hijerarhije. U tom razgovoru Murat, bez obzira na to što će umreti od rane koju mu je Obilić zadao, hvali njegovu

hrabrost i vernost Lazaru, izjavljuje da bi ga – da mu se život ne bliži kraju – rado video u svojoj službi, i prihvata, kao optavdanu i u skladu s protokolom viteške sahrane, njegovu molbu da bude sahranjen ispod Lazarevih nogu, a ne pored Murata, kako je sultan najpre naredio. Ova diskusija o protokolu feudalnih vlastelina dostojne sahrane trojice kosovskih junaka prvi put se javlja početkom XV veka u spisu jednog anonimnog Firentinca pod naslovom Cronica volgare (Hronika na narodnom jeziku), zatim u Janičarevim uspomnama Konstantina Mihailovića iz Ostrovice, objavljenih krajem XV veka u Poljskoj, u bugarštici "Kad je poginuo knez Lazar i Miloš Obilić na Kosovu", koju je Andrija Kačić Miošić uvrstio u svoj Razgovor ugodni naroda slovinskog (1756), odakle ju je preuzeo anonimni sastavljač Priče o Boju kosovskom (nastale u drugoj polovini XVIII veka).

Murat prihvata Miloševo objašnjenje da je red da sultan i Lazar budu sahranjeni jedan pored drugog, a on ispod njihovih nogu, i u "Lazarići", deseteračkoj pesmi koja je nađena u Vukovoj zaostavštini. A u ovoj pesmi se, osim saglasnosti sultana i njegovih neprijatelja o politički korektnoj sahrani, javlja i saglasnost o politici koju Turci treba da vode posle smrti dva vladara, neka vrsta zajedničkog, Lazarevog i Muratovog zaveštanja, u kome se traži da se narodom upravlja kao i pre Kosovske bitke, da se sirotinje ne preobraća u islam, da se crkve ne ruše, da se narod ne raseljava, nego da se ostavi na miru i od njega uzima samo "arač". Ovaj zavet formuliše Murat: "Knez na meni amanet ostavlja, ja na vama od danas doveka". Istu zavetnu poruku Murat svojim naslednicima ostavlja i u Višnjićevoj pesmi "Početak bune protiv dahija".

Poslednji put se scena u kojoj Murat, Lazar i Miloš raspravljaju o protokolu koga treba slediti kad oni budu sahranjivani javlja se u drami Matije Bana Car Lazar ili propast na Kosovu (prvo izdanje 1858, drugo 1866). I ovde se ova trojica odlično razumeju, jer pripadaju istom svetu i

poštuju iste vrednosti, tako da Murat svom ubici bez ironije može da kaže "Divim ti se", a ovaj da mu uzvрати: "Žalim, vjeruj, što car takav gine". Međutim, u ovoj Banovoj drami, kao i u dramama s temom Kosova koje su u prvoj polovini XIX veka objavili Jovan Popović Sterija (Miloš Obilić, 1828) i Isidor Nikolić (Car Lazar ili Padenie serbskog carstva, 1835), a zatim i Banov savremenik Jovan Subotić (Miloš Obilić, 1858), pored kontinuiteta sa feudalnim, viteškim etosom, javljaju se dva nova momenta.

Pisci ovih drama žive i školuju se u Austriji, gde su prihvatili političke ideje koje su bile mešavina prosvetiteljskog racionalizma i romantičarskog nacionalizma. Sem diplomate Bana, ostala trojica su pravници, i uticaj pravničkog rezonovanja upadljiv je i u njihovim dramama o Kosovu, u prikazima problema sa kojima su suočeni kosovski junaci. Ovi po pravilu traže da se postupa po zakonu, da se uvažava njihovo mišljenje, da se, na primer, optužba za izdajstvo kojom se tereti Obilić potkrepi dokazima, da se svedoci koji ga optužuju provere. Takođe, odluka da se ratuje s Turcima predstavljena je u ovim dramama kao plod argumentovane diskusije (posebno u Banovom Caru Lazaru). S njom se ne slažu svi na Lazarevom dvoru, ali je, budući da je "demokratski" doneta, svi uvažavaju. Pravo da se slobodno misli pozdravlja i Banov Lazar, mada ga, što je očekivano od srnjovekovnog vladara, ograničava na vlastelu: "Slobodno je svakom vlastelinu izraziti svoje misli Caru, ma s carevim i ne slagale se" (Ban 1858: 265). Tako se prosvetiteljsko-racionalistička uprizorenja Kosovske bitke u dramama ovih vođanskih pisaca, posle više od tri veka, nadovezuju na ono mesto u Turskoj istoriji Feliksa Petančića, gde ovaj dubrovački humanist i njihov kolega (Petančić je službovao u krivičnom sudu Dubrovačke Republike) izvodi na scenu Obilića pretvorenog u građanina Republike svesnog svojih zakonom zagarantovanih prava.

RAĐANJE SRPSKOG NACIONALNOG MITA O KOSOVU

Banova drama je dobar primer kako od sredine šezdesetih godina XIX veka u prikazima Kosovske bitke feudalni sistem vrednosti i, takođe, racionalistički i prosvetiteljski svetonazor, postepeno ustupaju mesto romantičarskom nacionalizmu. Kad je pripremao za štampu novo izdanje Cara Lazara, koje se pojavilo 1866. godine, iste godine kad je u Novom Sadu osnovana Ujedinjena omladina srpska, Ban je svuda gde je mogao Lazereve i Miloševe političke izjave o njihovim obavezama izmenio tako da se one, umesto na državu, dvor i vlastelu, kako piše u prvom izdanju ove drame iz 1858. godine, u novom izdanju odnose na brigu o narodu, o njegovoj dobrobiti i na uvažavanje njegovog mišljenja. U prvom izdanju Lazar izjavljuje da mu je potrebna "najkrepčija sve vlastele snaga" (1958: 254), a u drugom da mu treba "najkrepča sveg naroda snaga", u prvom traži da mu glavari "pomognu da spasi zemlju", a u drugom "zemlju" zamenjuje "narod". Miloš se u prvom izdanju ove drame brine što je optužen da "izdaje zemlju", a drugom se zemlja briše i na njeno mesto upisuje narod.

Intervenišući na ovaj način u tekst svoje drame o knezu Lazaru, Matija Ban je tu dramu čvršće nego u prvom izdanju vezao za nacionalistički diskurs, koji se u drugoj polovini XIX veka postepeno nametnuo kao dominantan. Ideološko težište se sa vrednosti feudalnog poretka i, takođe, sa vrednosti prosvetiteljskog racionalizma, sve odlučnije premeštalo na vrednosti koje slavi romantičarski nacionalizam, pa se tako i sećanje na Kosovo u književnosti, historiografiji i političkom diskusu sve više povezivalo sa kultom naroda, nacije i nacionalne države. Naracija o Kosovu sve više je priča o naciji (najčešće srpskoj), o njenoj borbi, smrti i uskrснуću, i mada ne govori o paganskim mitskim božanstvima, ona ima odlike svojstvene mitu, jer se nudi kao neupitna i takoreći obavezna priča, tačnije rečeno, traži za sebe status takve priče.

Za formiranje i afirmaciju nacionalističkog diskursa u krajevima sa južnoslovenskim stanovništvom, a posebno u Vojvodini, Crnoj Gori i Srbiji, najzaslužniji su bili Vuk Karadžić i Njegoš. Glavna vrednost koju oni slave su narod i njegov navodno prirodan "nacionalizam", kako je pisao Vuk. Kad je reč o tumačenju dokumenata koji sadrže sećanja na Kosovo, narod je dobio dvostruko važnu ulogu: on je vrednost u ime koje se kosovski junaci bore i, što je možda od toga važnije, on je čuvar sećanja na te junake, baštinik i poštovalac poruka koje su mu oni navodno ostavili, a koje će se početi nazivati "kosovski zavet", "kosovski testament", "kosovsko opredeljenje", "kosovska misao" i tome slično. Zato su narodne pesme koje je Vuk sakupio i objavio dobile ključnu ulogu među dokumentima o Kosovskoj bici, postale su izvor likova, slika, simbola i natuknica koji će formirati kosovski narativ kao nacionalni mit. Najvažnije je bilo pokazati, ne samo starinu narodnih pesama, navodno nastalih odmah posle Kosovske bitke, nego i to da one sve vreme, do najnovijeg doba, žive u narodu, da je "vjera Obilića", kako je govorio Njegoš, živa i da je narod spreman da to potvrdi ne samo pesmom, nego i delom. A koje će to važno narodno delo biti, postalo je sredinom XIX veka jasno: osveta nad Turcima i obnova Dušanovog carstva.

Osveta Kosova i obnova Carstva – a u tom okviru i obnova srpskog ili južnoslovenskog nacionalnog jedinstva – u drugoj polovini XIX veka nisu samo teme koje se javljaju u folklornim zapisima, književnim i historiografskim tekstovima, nego su to manje-više otvoreno izneti ciljevi političkih krugova, a kad je Srbija dobila nezavisnost, i ciljevi politike srpske države. Tačnije rečeno, kosovski mitski diskurs postao je sredstvo državne propagande, što je dovelo do tesne saradnje političkih i vojnih krugova sa istoričarima, filozofima i književnicima koji su se bavili proučavanjem, tumačenjem i publikovanjem crkvenih i folklornih tekstova koji navodno potvrđuju da su nekada Kosovo, Makedonija ili Bosna bili srpske zemlje, odnosno da narod koji

tamo živi čuva sećanje na Kosovsku bitku. Tako su dobijeni istorijski i etnografski argumenti koji navodno potvrđuju da nova srpska država ima pravo da svoju vlast proširi na teritorije koje su nekad bile srpske. Kako je napisao Ilija Garašanin, ministar u vreme vladavine kneza Aleksandra Karađorđevića, srpska država, "koja je srećno počela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-od i 14-og stoljetija i u bogatoj slavnoj srpskoj istoriji" (Garašanin: 34-35).

Sakupljanje folklora na Kosovu, u Makedoniji i u Bosni bio je u drugoj polovini XIX veka posao od državne važnosti jer, kako će kasnije objasniti etnolog Tihomir Đorđević, folklor je "moćno sredstvo za određivanje nacionalnih granica" (Đorđević, T.: 19). Zato su teolog i izdavač narodnih pesama Bogoljub Petranović i istoričar Miloš S. Milojević za svoja istraživanja stanja narodne kulture u krajevima pod turskom i austrijskom vlašću krajem šezdesetih godina XIX veka – i za objavljivanje narodnih pesama i druge građe koja je navodno svedočila o tome da je najveći deo stanovništva u tim krajevima ostao veran svom srpstvu i "kosovskom zavetu" – imali finansijsku podršku vlade kneza Mihaila, ako nisu radili i po njenim direktnim uputstvima. U vreme kada je u Srbiji bilo aktuelno "bosansko pitanje", Petranović je objavio narodnu pesmu "Propast carstva srpskog", koju je ispevao guslar iz Bosne Ilija Divjanović – po njegovom nalogu i uz njegovu pomoć, kako je kasnije utvrđeno – u kojoj knez Lazar razmišlja o geopolitičkim pitanjima na način sasvim blizak onome što se o tim pitanjima mislilo u vladi kneza Mihaila, to jest s naglaskom na ideji da su Kosovo, Makedonija, Vojvodina i Bosna i Hercegovina oduvek bili sastavni delovi srpske države. "Ja imadem svu državu moju", kaže ovde Lazar, "Skenderiju i Urumeliju, Arnautluk i Makedoniju, i svu Bosnu i Hercegovinu, Srijem ravni i pola Zemuna, u tome je i Srbija cijela ("Propast carstva srpskog", stihovi 145-150).

Proslava 500-godišnjice Kosovske bitke 1889. godine pokazće da su u srpskoj vladi i na dvoru (u to vreme to je bio dvor maloletnog kralja Aleksandra Obrenovića, kojim su upravljali kraljevi namesnici) došli do zaključka da je ta proslava dobra prilika da se kraljeva vlast i kralj lično, kao i srpska vojska, pokažu kao čuvari sećanja na Kosovo i “kosovski zavet”, naslednici kneza Lazara i kosovskih junaka i, što je bilo najvažnije, ljudi spremni da narod povedu u dugo očekivanu pobedonosnu bitku kojom će njegovi preci pali na Kosovu biti osvećeni. U tome su vlada i dvor imali podršku crkve i intelektualaca okupljenih u naučnim i umetničkim udruženjima, među njima i u nekoliko godina ranije osnovanoj Srpskoj kraljevskoj akademiji. Centralni deo proslave organizovan je u Kruševcu, a njenu najvažnije političke poruke nalazimo u besedi koju je tom prilikom održao mitropolit Mihailo. Jedna od njih bio je poziv Srbima da u ime Kosova budu verni kralju: “Neka uspomena o rodoljubivim junacima kosovskim pouči potomke rodoljublju, neka se na njih ugledaju naraštaji našega naroda, da onako, kao i oni što su, ljube svoju domovinu, svoj narod i svojega vladaoca mladog kralja Aleksandra, nikad ne dopuštajući ni pomisli o neverstvu i izdaji” (Durković-Jakšić: 381). Druga je – u formi molbe upućene kosovskim junacima – bila nada de će se srpski narod ujediniti i Dušanovo carstvo obnoviti. Kosovski borci su pozvani da se pred Bogom založe za to “da se obnovi Srpska Carevina, da se ujedini rasakomadani narod srpski” (Isto : 365).

Proslava je iskorišćena kao prilika da se pokaže snaga srpske vojske, koja je u paradnim uniformama, ispaljujući počasne plotune, učestvovala u većem delu programa proslave u Kruševcu, a takođe i u Beogradu i drugim mestima u Srbiji gde je bilo vojske. Da vojska Srbije na kraju XIX veka sledi put vojske kneza Lazara istaknuto je time što je u sklopu proslave petstotog Vidovdana postavljen kamelj temeljac za novu vojnu barutanu koja će se zvati “Obilićeva barutana” (Isto: 384). U izveštaju o tome objavljenom u

Srpskim novinama istaknuto je da “obnovljena Kraljevina srpska hoće da se seća kosovskih junaka, ne samo parastosom i crkvenim pomenom, nego i trajnim negovanjem svoje vojne snage” (Makuljević: 316).

Sećanja na Kosovo i tokom sledećih decenija se u Srbiji koristi za političku propagandu s ciljem da se srpski monarsi – a to su, posle ubistva Aleksandra Obrenovića 1903. godine, vladari iz porodice Karađorđevića – predstavljaju kao čuvari “kosovskog zaveta”, i da se političke i vojne akcije koje preduzima država na čijem su čelu, legitimizuju kao ispunjenje tog zaveta, tog duga prema junačkim precima. Pobede u Balkanskim ratovima, koje su omogućile da, posle povlačenja Turske sa Kosova i iz Makedonije, te teritorije budu pripojene srpskoj državi, bile su pozdravljene kao konačno ostvarena osveta za poraz u Kosovskoj bici, kao radosno nacionalno uskrsnuće iz “kosovskog groba”, kako je ove pobede pozdravio pesnik Velimir Rajić (Rajić, V. 139). Kralj Petar i njegov sin Aleksandar dobili su počasna zvanja “kosovskih osvetnika”. Vidovdan je 1913, i 1914. godine dobio novo značenje, proslavljen je kao Praznik oslobođenja. Međutim, u počastima i pohvalama kojima su dočekani i pozdravljeni kosovski osvetnici često se isticalo da osveta nije popotpuna, da posao još nije završen, da Srbiji ostaje da pod svoju upravu vrati i teritorije na zapadu i jugu, koje joj, po istorijskom i etničkom pravu, pripadaju. Nadahnuti kosovskim zavetom, borci su sa srpske zemlje oterali jednog neprijatelja, ali ostaje im obračun sa još jednim, sa Austrougarskom monarhijom. Kako je rekao pravoslavni teolog Nikolaj Velimirović: “Jedna je carevina srušena, još jedna mora da se sruši, da bi se proročanstvo kosovsko ostvarilo” (Velimirović 1914: 57).

Rušenje Austrougarske bio je mnogo teži i nezvesniji poduhvat od potskivanja Turske sa Kosova i Makedonije, a porazi i stradanje srpske vojske tokom Prvog svetskog rata, kad se vojska, zajedno sa kraljem Petrom i prestolonaslednikom

Aleksandrom, uz velike gubitke, povukla preko Kosova i Albanije, na Krf, učinili su da se u tadašnjoj srpskoj rodoljubivoj poeziji preovladaju tamni tonovi, da se javi slutnja novog kosovskog poraza, novog gubitka države, i da se srpski borici i njihove kraljevske vođe slave kao novi kosovski mučenici. U jednom članku u Srpskim novinama, objavljenom na Vidovdan 1917. godine, previđa se da će se buduće generacije sećati kralja Petra i njegovog sina kao vladra mučenika, koji su martirski krst preuzeli od kosovskih junaka i poručuju: "Mi vršimo svoju dužnost. Taj nam je primer ostao sa Kosova Polja. Mučenici stari su nam ga pokazali".

JUGOSLOVENSKO KOSOVO

Kada se Veliki rat završio porazom Centralnih sila i raspadom Austrougarske monarhije, Srbija je opet mogla da slavi osvetu i pobeđu, a posle smrti kralja Petra 1921. godine, njegov naslednik kralj Aleksandar opet je slavljen kao kosovski osvjetnik, s tim što je uz to počasno zvanje sada imao još dva : kralj Oslobodilac i kralj Ujedinitelj. Ovo drugo zvanje isticalo je Aleksandrove zasluge za stvaranje nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Njemu samom je, reklo bi se, bilo najviše salo do zvanja Ujedinitelja, jer je njegova politika bila, pre svega, usmerena na to da se sačuva jedinstvo nove državne tvorevine. Očuvanju tog jedinstva imao je da posluži i kosovski mit i kralj se trudio da svoje političke ideje i poteze stavi pod okrilje svečanog sećanja na Kosovsku bitku. U skladu s tim Vidovdan je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca postao državni praznik, a na taj praznik 28. juna 1921. godine proglašen je ustav nove države.

Posle 6. januara 1929. godine, kad je Aleksandar raspustio parlament i zaveo diktaturu, a njegova kraljevina dobila ime Jugoslavija, politika dvora bila je usmerena na to da se podanici kraljevine, iznad svojih etničkih, odnosno, kako se tada

govorilo, "plemenskih" razlika, integrišu u novu naciju, nalik na druge evropske nacije nastale potiskivanjem etničkih pripadnosti. Svečana obeležavanja Vidovdana bila su tridesetih godina korišćena da se pokaže da je sećanje na Kosovo živo u svim delovima Kraljevine i da se stavi do znanja da su državna administracija, vojska, prosveta i sve društvene organizacije širom kraljevine prožete duhom Kosova, verne "kosovskom zavetu". Kako je u prigodnom članku, objavljenom u Politici na Vidovdan 1930. godine napisao Dimitrije Mitinović, u to vreme apologet kraljeve politike integralnog jugoslovenstva, dan kad je Ačeksandrar proglasio diktaturu i dao kraljevini jugoslovensko ime bio je "čas muške i slobodne volje Vladara koji je nasleđio Zavet Kosovski i predao ga silnoj budućnosti Jugoslavije".

Pridavanje jugoslovenskog karaktera kosovskom mitu nije predstavljalo novost. Još prvih decenija XIX veka, predstavnici ilirskog pokreta, u narodnim pesmama o Kosovu, koje su bile rasprostranjene ne samo među Srbima, nego i među drugim južnoslovenskim narodima, nalazili su potvrdu kulturne srodnosti ovih naroda na kojoj se može temeljiti, kako su oni verovali, i njihovo političko ujedinjenje. Slovenac Stanko Vraz, koji piše na hrvatskom, nalazi potomke kosovskih junaka u Hrvatskoj, koji tu nastavljaju bitku protiv Turaka započetu na Kosovu, a franjevac iz Bosne Grga Martić sakuplja i, počev od 1844. godine, objavljuje pesme "naroda slavinskog", među kojima i nekoliko o Kosovskom boju. Posle austrougarske okupacije BiH, 1878. godine, Martić će se udaljiti od ilirskih ideja, i u zbirci pesmama koju objavljuje 1886. godine, u saradnji sa hrvatskim lingvistom Arminom Pavićem, koja je ponuđena kao integralni kosovski ep, on se više trudi da u Kosovku bitku uključi hrvatske vitezeove – i to u sastavu ugarskog odreda – zaboravivši njihovo "slovinstvo". Posle Berlinskog kongresa, ideolog bošnjačkog nacionalnog pokreta Safet Beg Bašagić, potrudio se da i Bošnjake poveže sa slavnom Kosovskom bitkom, tako

što je pobjedu nad Turcima, koju je 1831. godine na Kosovu izvojevao pobunjenik protiv sultana, kapetan Husein Gradašćević, opisao kao osvetu za poraz koji su na tom mestu Turci naneli bošnjačkoj slovenskoj braći.

Ni Bašagiću, kao u to vreme ni Martiću i Paviću, nije toliko stalo do južnoslovenskog jedinstva, nego se on trudio da doprinese priznavanju autohtone bosanske nacije. Ali nastojanje ove trojice da pripadnike svojih naroda učine kosovskim junacima ili kosovskim osvetnicima, svedoči o tome da je prestiž kosovskog mita u poslednjim decenijama XIX veka bio veliki i izvan Srbije i Crne Gore i da je ostao upotrebljivo sredstvo za afirmaciju obnovljenih projekata izgradnje južnoslovenskog kulturnog i političkog zajedništva krajem XIX i početkom XX veka. O tome svedoči proslava 500-godišnjice Kosovske bitke 1889. godine u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, koja se pretvorila u manifestaciju zajedničkog kulturnog i istorijskog nasleđa Srba i Hrvata, kao delova istog naroda, na šta su posebno ukazala predavanja Franje Račkog ("Boj na Kosovu. Uzroci i posledice") i Tome Maretića ("Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici").

Slavljenje Kosova kao zajedničkog nasleđa na kome se može temeljiti ujedinjenje Srba, Hrvata i drugih jugoslovenskih naroda intezivira se u prvoj i početkom druge decenije XX veka, a formulisanju i popularisanju kosovskog mita kao ideološke i simboličke podloge jugoslovenskog zajedništva trude se da doprinesu mnogi srpski i hrvatski naučnici, književnici i umetnici, među kojima se ističu pesnik i dramski pisac Ivo Vojnović, autor drame Smrt majke Jugovića (izvedenene prvi put u Beogradu 1906, a zatim u Zagrebu 1907. godine), helenista i pisac filozofsko-političkih eseja Miloš Đurić, koji 1914. godine u Zagrebu objavljuje studiju Vidovdanska etika, a najviše vajar Ivan Meštrović, čije su skulpture kosovskih junaka, koje on izlaže u Beču (1910), Rimu (1911), Londonu (1913), Veneciji (1914) i na izložbama u Velikoj Britaniji

(1915), doprinele međunarodnoj afirmaciji projekta stvaranja jugoslovenske države. Ove skulpture bile su namenjene Vidovdanskom hramu, monumentalnom svetilištu civilne religije jugoslovenstva, koji je Meštrović projektovao i čija je maketa bila među eksponatima njegove izložbe u Rimu. Objasnio je da je religija koju treba da slavi njegov hram "religija Cara Lazara", da su "svi jugoslovenski mučenici od Kosova do danas i sav jugoslovenski narod vojnici Cara Lazara", da on "neprekidno vlada u duši jugoslavenskog naroda" (Meštrović 1919:274). Međutim, uprkos Meštrovićevom trudu da Karađorđević i jugoslovensku vladu pridobije za izgradnju Vidovdanskog hrama, tome se nije pristupilo, a za njegov hram, još manje od Karađorđevića bili su zainteresovani Tito i jugoslovenski komunisti, kad su oni posle Drugog svetskog rata obnovili Jugoslaviju, tako da su od Vidovanskog hrama ostali samo skulptorski fragmenti i maketa (nalaze se u Narodnom muzeju u Kruševcu).

NOVE VERZIJE SRPSKOG MITA O KOSOVU

Sa nestankom jugoslovenske kraljevine završilo se razdoblje u kome su se javljale verzije kosovskog mita u službi legitimisanja kulturnog i političkog zajedništva južnoslovenskih naroda. Mit o borbi, smrti i uskrснуću nacije nastaviće svoju političku "karijeru" kao ekskluzivno srpski nacionalni mit. Najpre će jednu verziju novog srpskog izdanja ovog mita ponuditi kvislinška vlada generala Milana Nedića (1941-1944), odnosno pristalice nemačkog Rajha i njegovog vođe koje su bile u toj vladi, ili njoj bliske, među kojima su bili, između ostalih, i Vladimir Vujić, Gligori Božović, Svetislav Stefanović, Velibor Jonić, Miroslav Spalajković i Dimitrije Ljotić. Predstavljali su sebe kao dostojne sledbenike kosovskih junaka, jer su – za razliku jugoslovenske vlade, koja je izbegla u London – ostali u zemlji, kao što su to pred najezdom Osmanlija učinili Lazar

i drugi srpski vitezovi. "S Kosova ne pobeže ni car Lazar, niti pobegoše njegovi doglavnici, ne poneše zlato sobom u daleke zemlje", rekao je Nedić u jednom govoru 1942. godine. Svetislav Stefanović je veličao nemački Rajh kao graditelja i branitelja Evrope, pa je iz toga izveo zaključak o bliskosti Nedićeve kvislinške vlade sa kosovskim junacima, jer se navodno i jedni i drugi bore na strani Evrope, dok je 1941. godine srpski narod bio gurnut u rat protiv Evrope, kad je jugoslovenska vlada "verolomno prekršila Trojni pakt" i izdala "večito viteško shvatanje časti" ("Zapis letopisca na Vidovdan 1941", Novo vreme, 3. jul 1941). Vraćanje autentičnom kosovskom mitu biće put kojim će srpski narod obezbediti ugled preteče idejne obnove u novoj Evropi predvođenoj nemačkim Rahjm, jer, kako je objasnio Spalajković, "ideje koje tek sad pobeđuju u Evropi ušle su u naš kosovski mit još pre toliko stotina godina" (Miroslav Spalajković, "Srpski narodni mit i Evropa", Srpski narod, Uskrs, 1943).

Među neprijateljima koji, po mišljenju kvislinga okupljenih oko Nedića, prete obnovljenoj Evropi i u njoj obnovljenoj srpskoj naciji, na prvom mestu su komunisti, rušitelji civilizacije koji dolaze s istoka, odakle su došli i oni koje je Lazar dočekao na Kosovu. Opet će, kao i u vreme Kosovske bitke, Srbima biti potrebna hrabrost kosovskih junaka, odlučnost da se po cenu života opdupru komunističkoj napasti. I Lazar bi, kad bi kojim čudom uskrsnuo, neustrašivo krenuo protiv komunista. "Čestiti Knez", piše u jednom novinskom članku objavljenom na Vidovdan 1943. godine, "kao Srbin, heroj i mučenik ne bi se ni malo uplašio ovog zla komunističkog i njegove opasnosti, niti bi stao i klonuo" (Mihailo Tošović, "Vidovdan", Novo vreme, 28. jun 1943).

Međutim, kad su posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji na vlast došli komunisti, oni su našli načina da žive u miru sa Lazarom i drugim kosovskim junacima, odajući dužno poštovanje sećanju na njihov podvig i žrtvu. Istina, za njih nije bilo mesta u novom zajedničkom,

jugoslovenskom političkom imaginarijumu, gde je moglo da se nađe samo sveže sećanje na partizansku borbu protiv okupatora i njene heroje, pre svega na borbeni put najvećeg među tim herojima – maršala Tita. Jugoslovenski komunisti izgradili su sopstveni mit, sa novim mitskim junacima, sa novim mestima stradanja i pobeda za vreme narodnooslobodilačkog rata. Sećanje na Kosovsku bitku negovano je na nižem nivou, kao lokalni, srpski doprinos očuvanju duha junaštva i otpora, vrednosti koje će se u punoj meri razviti tek u komunističkoj revoluciji. U skladu s tim, nastojanja da se kosovskom mitu da jugoslovenski karakter, kojima je bila obeležena politika sećanja dvora kralja Aleksandra, bila su odbačena kao buržoaska, imperijalistička, hegemonistička i nenarodna.

U znak poštovanja borbene tradicije srpskog naroda, koja se shvata kao nagoveštaj pobedonosne komunističke revolucije, komunisti na vlasti u Srbiji podigli su 1953. godine na Gazimestanu veliki spomenik kosovskim junacima. Da u neku ruku nastavljaju Lazarevu borbu, i da kneza smatraju sojnim pretkom, pokazali su time što su od slikara Petra Lubarde naručili veliku zidnu sliku s temom Kosovski boj, kojom je, takođe 1953. godine, ukrašena svečana sala u novoj zgradi Izvršnog veća Srbije. Projekat spomenika izazvao je polemiku između tradicionalista, među kojima su bili graditelji spomenika, pisac Milorad Panić Surep i arhitekta Aleksandar Deroko, i modernista, čiji je nezavnični portparol bio publicista Živorad Stojković. Spomenik u obliku kule, čija je unutrašnjost "ispisana" odlomcima narodnih pesma o Kosovskom boju, podiže se – kako je objasnio Surep u članku kojim je najavio završetak izgradnje spomenika – da bi se istakli "kosovski duh i atmosfera" i sačuvalo sećanje na "ceo jedan narod koji je u sudbonosnom momentu znao da donese sudbonosnu odluku" ("Kosovski spomenik", Politika, 28. jun 1953). Komenarišući ovaj Surepov članak, Stojković je njega i Deroka optužio da će njihov spomenik biti "kameni bunker", "besmislena kula",

da je navodni kosovski duh koji pominje Surep, ustvari duh reakcionarne pseudonemanjičke arhitekture koju je negovala kraljevina Jugoslavija. Zamerio je vlastima što nisu projekat spomenika na Gazimestanu poverili ljudima koji su bliži novom vremenu, odnosno “našem shvatanju kosovskog mita” i tražio da se njegova izgradnja obustavi (NIN, 12. jul 1953).

Partija se dugo (sve do početka sedamdesetih godina) nije direktno mešala u ovu i druge polemike u vezi sa ulogom sećanja na Kosovo u posleratnoj Srbiji, na primer, onu između Marka Ristića i Zorana Mišića o tome šta znači “kosovsko opredeljenje” (Mišić 1961), jer su i jedni i drugi bili na njenoj strain i sporili se samo oko toga ko uspešnije povezuje kosovski mit sa tekovinama komunističke revolucije. To se promenilo kad je s vrha jugoslovenske države i partije stigao poziv srpskim komunistima da se obračunaju sa pojavom oživljavanja nacionalizma i njegovog amblematskog mita o Kosovu, da se, kako se tada govorilo, “diferenciraju” od nacionalista, posebno onih u kulturi. U početku su komunisti zahtevanu diferencijaciju sprovodili – kako su voleli da istaknu – “snagom argumenata, a ne argumentima snage”, pa je tako, na primer, komunistički rukovodilac Gojko Miletić ustao protiv mišljenja istoričara umetnosti Lazara Trifunovića da je nacionalni razvoj srpskog naroda zapostavljen i da je kosovski mit postao zabranjena tema, tako što je pokušao da pobije opravdanost tog mišljenja u članku koga je objavio u istom listu u kome se pojavio Trifunovićev sporni tekst (L. Trifunović, “Likovni izraz kosovskog opredeljenja”, Književne novine, 27. novembar 1971; G. Miletić, “Mit o mitu”, Književne novine, 13. decembar 1971). Međutim, kad su u oktobru 1972. s vlasti u Srbiji ukonjeni “liberali” (M. Nikezić, L. Perović, M. Tepavac), spor komunista sa srpskim nacionalistima – i s drugim protivnicima i kritičarima režima – pretvorio se u obračun s neprijateljima sistema, pa su tako, na primer, smenjeni rukovodioci grada Kruševca, s obrazloženjem da su proslavu Šest vekova Kruševca pretvorili u

nacionalističku manifestaciju, jer su, na primer, vinima vinarije Župski rubin dali nova imena, imena kosovskih junaka – “Car Lazar” i “Carica Milica”, a mineralnoj vodi istog proizvođača ime “Devet Jugovića”.

Na to su srpski nacionalisti (“čaršija”, kako ih je valst nazivala) reagovali bojkotom partijske politike, posebno u kulturi, čije su žrtve bili i oni intelektualci koji su u svoje ime, a ne po partijskom zadatku, ustajali protiv oživljavanja nacionalizma, kao što su bili književnik Danilo Kiš i istoričar književnosti Miodrag Popović. Kišova zbirka pripovedaka Grobnica za Borisa Davidovića i Popovićeva studija Vidovdan i časni krst, obe objavljene 1976. godine, bile su povod da ih srpska nacionalistička “čaršija” stavi na stub srama. Kad je Popović za Vidovdan dobio Oktobarsku nagardu grada Beograda, to je za “čaršiju” bio dokaz da je on “otpadnik od nacije”, poznanici su na ulici okretale glavu od njega, a na sednici Veća Filozofskog fakulteta, gde je Popović bio profesor, niko od kolega nije hteo da sedne pored njega (Miodrag Popović, “Između čekića i nakovanja, parije i čaršije”, Danas, 27-28. februar 1999).

NOVI KOSOVSKI MUČENICI I OSVETNICI

Posle Titove smrti (1980), uticaj spske nacionalističke elite u društvenom i političkom životu u Srbiji bio je sve veći, tako da će od sredine osamdesetih godina i komunisti na vlasti u Srbiji postepeno preuzimati ideje koje zastupaju nacionalisti, posebno kad je reč o problemima koji se u to vreme javljaju na Kosovu, gde pobunjeni Albanci traže veća politička prava, odnosno pretvaranje atonomne pokrajine Kosovo i Metohija u novu jugoslovensku republiku. Kad Slobodan Mlošević, od 1986. godine šef srpskih komunista (predsednik CK SK Srbije), počeo da istupa kao političar koji štiti prava Srba na Kosovu i, takođe,

u Bosni i Hrvatskoj, on je to motivisao njihovim, navodno alarmantnim položajem, na koji su u to vreme upozoravali srpski nacionalisti, na primer, oni okupljeni u Udruženju književnika Srbije, u SANU i SPC. A kad je on iskoristio 600-godišnjicu Kosovske bitke, kao priliku da na gigantskom skupu, 28. juna 1989. godine na Gazimestanu, predstavi sebe kao vođu koji poziva u borbu za obnovu Srbije u duhu kosovskog zaveta i rekao da je Kosovo "srce Srbije", nacionalisti su ga pozdravili kao novog srpskog junaka i spasitelja. "Preobražaj Srba", napisao je tada član SANU istoričar Radovan Samardžić, "ponovo je počeo u znaku Kosova" (Samardžić 1990: 40).

Miloševićev gazimestanski govor prihvaćen je kao obećanje pobedonosnog rešenja krize koja je, navodno pretila opstanku Srba i srpske države, a koju su te i prethodnih godina na dramatičan, apokaliptičan način opisivali srpski pisci, književnici, umetnici, popularni narodni pevači, novinari, crkveni uglednici, istoričari i drugi naučnici. Od tadašnje produkcije alarmantnih prikaza oživljenog starog i predviđenog novog kosovskog stradanja Srba, ostali su zapamćeni zbirka političkih sentenci i epigrama pesnika Matije Bečkovića pod naslovom "Kosovo – najskuplja srpska reč" (Književne novine, jun 1989) i film Boj na Kosovu (reditelja Zdravka Šotre i scenariste Ljubomira Simovića). Svi su oni doprili da se u široj javnosti u Srbiji stvori uverenje da "kosovski čvor" i druge čvorove koji sputavaju Srbe, umesto jalovih pokušaja da se rapletu, treba seći. Verovalo se da volje i sredstva da se to uradi ima, da Srbi, kako je na Gazimestanu tvrdio Milošević, imaju sa čim da iziđu pred Miloša: "Nije nam danas teško da odgovorimo na ono staro pitanje: sa čim ćemo pred Miloša" (Milošević: 17).

Kad se deo nacionalističke elite 1992. godine okrenuo protiv Miloševića, razočaran onim što je on u međuvremenu postigao, osnovan je Demokratski pokret Srbije (DEPOS), koalicija političkih stranaka od kojih je najveća bila Srpski pokret

obnove (SPO), a jedan od važnih ciljeve ove koalicije bio je da se predstavi kao autentičan sledbenik "kosovskog zaveta", a da se privrženost Miloševićevog režima tom zavetu raskrinka kao lažna i nelegitimna. Zato je DEPOS odlučio da se predstavi javnosti na velikom mitingu, organizovanog 28. juna 1992. godine u Beogradu, koji je nazvan Vidovdanski sabor demokratske Srbije. Iako je DEPOS uspeo da za svoj program pridobije važne javne ličnosti tadašnje Srbije (na ovom saboru govorili su patrijarh Pavle, Aleksandar Karađorđević, Matija Bečković), Miloševićev položaj omiljenog vođe i naslednika kosovskih junaka nije bio ozbiljnije ugrožen, jer on je uz sebe, tačnije pod svojom kontrolom, imao najvažnije medije, vojsku i policiju, uključujući tu i paravojne jedinice angažovane u ratnim sukobima u Hrvatskoj i Bosni. I njemu verni borci klanjali su se Vidovdanu, pa je tako osnivač i komandant Srpske dorovoljačke garde Željko Ražnatović Arkan svoje ljude nazivao novim Obilićima (Politika, 9. oktobar 1994).

S više uspeha su Miloševiću, kao otelotvorenju vođe dostojnog kosovskog zaveta konkurisali predvodnici Srba tokom rata u Bosni – pre svega dvojica glavnih, Radovan Karadžić, politički i Ratko Mladić, vojni šef – koji su svoje ratno angažovanje protiv bosanskih muslimana (Bošnjaka) predstavljali kao nastavak Kosovske bitke, odnosno nastavak, kosovskim duhom zadodane bune protiv dahija iz 1804. godine, s ciljem da se Turci – kako su oni zvali Bošnjake – konačno oteraju sa srpske zemlje. U tome su oni, sve do avgusta 1994. godine, imali Miloševiću podršku, a podršku Srpske pravoslavne crkve (SPC) sve do kraja rata. Srpska država u Bosni bila je projektovana kao "carstvo kosovskog duha" (Dejzings: 267), a taj "kosovski duh" shvatan je kao poriv koji nadahnjuje junaštvo i traži osvetu, a ne kao duh žrtvovanja i opredeljenja za carstvo nebesko. Kad je Mladićeva vojska 11. jula 1995. godine ušla u Srebrenicu, on se pohvalio da je "napokon došao trenutak da se posle bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom prostoru".

Imajući u vidu ove Mladićeve reči, ne iznenađuje što su guslari u pesmama o ulasku Mladićeve vojske u Srebrenicu, Mladića predstavili kao novog kosovskog osvetnika, a pokolj koga je njegova vojska izvršila nad Bišnjacima, zarobljenim u Srebrenici i okolini – koji je Međunarodni sud u Hagu kvalifikovao kao zločin genocida – kao junačku pobedu. Na toj pobedi mu, kako se kaže u jednoj od oih pesama, čestita i knez Lazar: “U lice ga Lazar ljubi, da si zdravo srpski sine, da mi bješe na Kosovu ne bi srpstvo da izgine”.

U vreme kad su se Mladić i njegova vojska pokoljem u Srebrenici svetili Turcima za poraz Srba u Kosovskoj bici, Milošević se bio okrenuo miru, trudeći se da se međunarodnoj zajednici – u kojoj je bila sazrela odluka da se rat u Bosni oružanom intervencijom prekine – predstavi kao “garant mira na Balkanu”. Pošlo mu je za rukom da na mirovnoj konferenciji u Dejtonu, u novembru 1995. godine, on bude prihvaćen kao zastupnik interesa bosanskih Srba, a ne neko od njihovih rukovodilaca. Ali, kad su dve godine kasnije na Kosovu intenzivirani sukobi tamošnjih Srba i Albanaca, Milošević je ponovo obukao kostim kosovskog junaka i osvetnika i tako opremljen boravio uoči Vidovdana 1997. godine na Kosovu, gde je opet održao – kako su izvestili mediji – “veličanstven govor”, ovoga puta u Prištini, poručivši da “nema tih pritisaka pod kojima ćemo dati ijedan pedalj Kosova i Metohije” (Politika, 27. jun 1997). Kad su se sukobi na Kosovu pretvorili u pravi rat, i dok su snage NATO bombardovale položaje srpske vojske na Kosovu i ciljeve u Srbiji (od 24. marta do 10. juna 1999), na radiju i televiziji odzvanjale su stare i nove pesme o Vidovdanu, film Boj na Kosovu više puta je repriziran, s jasnom namerom da se rat protiv Zapada i njegove oružane sile, u koji je Milošević uveo Srbiju, predstvi kao još jedan nastavak Kosovske bitke, to jest još jedan slavan vojni poraz i još slavija moralna pobeda.

KRIZA, DELOŽACIJA, RESTAURACIJA

Posle pada Miloševićevog režima 5. oktobra 2000. godine i njegovog hapšenja i prosleđivanja Međunarodnom sudu u Hagu 28. juna sledeće godinu, pokazaće se da dvojica vođa opozicije koji su preuzeli glavne pozicije u novoj vlasti: Vojislav Koštunica, predsednik Svezne Republike Jugoslavije i Zoran Đinđić, predsednik Vlade Republike Srbije, o izvedenoj promeni i o budućnosti zemlje imaju suprotna mišljenja. Đinđić je bio uveren da rušenjem Miloševićevog režima treba da započne i likvidacija ideoloških temelja njegove vlasti, uključujući tu i kosovski mit, odnosno mit o takozvanoj “nebeskoj Srbiji”. Ovaj mit – rekao je Đinđić – doveo je do “12 godina ratova, katastrofa i propadanja naše zemlje” i dodao da se vlada Srbije na čijem je čelu “obavezala da sprovodi ideale zemaljske Srbije”. Koštunica se u to vreme nije izjašnjavao o kosovskom mitu, ograničivši se samo na izjavu da je slanje Miloševića u Hag “bezakonje i poniženje”, sa čim se složio i Vojislav Šešelj, šef Srpske radikalne stranke, koji je istako da je odluka da se Milošević uhapsi i spovede u Hag baš na Vidovdan svesna uvreda najvećeg srpskog praznika. Kad je Đinđić, 12. marta 2003. godine ubijen u atentatu, javila su se mišljenja da je to bila osvešta Miloševićevih pristalica, a episkop Atanasije je deset godina posle Đinđićeve smrti, izneo mišljenje da je on ubijen zato što se odrekao nebeske Srbije, i opomenuo Ivicu Dačića – koji je u to vreme bio predsednik srpske vlade i govorio da njegova vlada ima mandat da radi ne za nebesku nego za zemaljsku Srbiju – da se i njemu to može desiti: “Premijer govori o realnoj politici i ne zanima ga nebeska Srbija. Tako je govorio i Zoran Đinđić i svi znamo kako je završio.” (Blic, 11. maj 2013).

Vojislav Koštunica je priliku da pokaže koliko mu je strana Đinđićeva ideja da Srbiju, oslobođenu Miloševića treba osloboditi i balasta nacionalističkog mita o Kosovu, dobio kad je parlament u Prištini proglasio nezavisnost Republike

Kosovo (17. februara 2008), a Koštunica, na položaju predsednika srpske vlade tim povodom organizovao veliki potestni skup u Beogradu. Kao glavni govornik na tom skupu, pored Tomislava Nikolića i Emira Kusturice, on se okupljenima obratio serijom zapaljivih retoričkih pitanja: “Poštovani građani Srbije, šta je Kosovo? Gde je Kosovo? Čije je Kosovo? Imali nekog među nama ko nije sa Kosova? Je li ima nekog ko misli da nije njegovo?” Međutim, skup se pretvorio u nekontrolisan izliv nasilja na beogradskim ulicama, obeležnog pljačkom podavnica i paljenjem američke ambasade, što je bio jedan od razloga da Koštunica i njegova stranka izgube parlamentarne izbore održane nekoliko meseci posle ovog neslavnog mitinga (11. maja 2008).

Poučeni fijaskom koga je doživeo Koštunica, pokušavajući da se, kao pre njega Milošević, uzdigne na talasu ratobornog kosovskog mita, ali, takođe, i zlom sudbinom Zorana Đinđića, koji je mislio da može otvoreno da ustane protiv politike zasnovane na ovom mitu, novi ljudi na čelu Srbije tridili su se da pokažu da opredeljenje “za evropsku Srbiju” – kako se zvala koalicija koja je pobedila na izborima 2008. godine – nije u raskoraku sa “kosovskim opredeljenjem”. U izjavi datoj povodom obeležavanja godišnjice Kosovske bitke 2009. godine, novi predsednik Srbije, Boris Tadić, rekao je: “Niko Srbiji i Srbima ne može da oduzme Vidovdan. Ali Srbija više nikada ne treba da ga proslavlja kao 1989. godine, posle čega, zbog pogrešne politike, slede blokade, sankcije, ratovi, pogibija, pljačka građana i njihovo osiromašenje, i kada, povrh svega, bivamo bombardovani, a upravo Kosovo, kojeg su bila puna usta, postaje protektorat” (Večernje novosti, 28. jun 2009). Istim povodom, javnosti se obratio i Vuk Jeremić, novi ministar inostranih poslova Srbije, koji je podsetio da je Vidovdan “simbol odbrane identiteta Srba kao nacije”, ali je dodao da se to danas identitet ima braniti uz pomoć prava i diplomatije, i da se i na taj način može pokazati privrženost kosovskom zavetu, jer – naglasio je Jeremić – “kao što smo onda

bili nepopustljivi, takvi smo nepopustljivi i danas i takvi treba da budemo zauvek”. (Politika, 29. jun 2009).

Ustvari, posle izgubljenog rata na Kosovu vrednost kosovskog mita na političkom tržištu u Srbiji je znatno opala i političari koji su ga i dalje eksploatisali trudili su se da tu eksploataiju prilagode novim, posleratnim okolnostima. Na primer, posle rata postalo je vrlo teško i politički riskantno organizovati proslave Vidovdana na Gazimestanu i u drugim mestima na Kosovu, koje su godinama pre toga bile najvažnije ritualne potvrde da je politička elita na čelu Srbije verna kosovskom zavetu. Srpski političari koji su poslednjih godina odlazili na Gazimestan da tamo proslave Vidovdan, morali su da za to dobiju dozvolu kosovskih vlasti, da se u onome što na proslavi govore uzdrže od ratobornih izjava i da se izlože opasnosti da ih tamo zvižducima i uvredama dočekaju Srbi koji ih smatraju izdajnicima. To se na Gazimestanu dogodilo i Tomislavu Nikoliću 28. juna 2014. godine, na šta je on rekao: “Da su tako zviždali Lazaru kad ih je pozvao u boj, vi danas ne biste imali gde da dođete”, prelazeći preko toga što je dočekan zvižducima upravo zbog toga što nije mogao da ponovi Lazarev poziv na oružje, nego je, umesto toga, obećao beskompromisne pregovore: “Srbija je odlučila – pregovaraće do kraja sa svima!” (Večernje novosti, 28. jun 2014).

Vidovdansko zaklinjanje srpskih vođa Lazaru i zazivanje Obilića mogli su posle 1999. godine mnogo uspešnije da se izvode van Kosova. Zato se centralna crkvena i državna proslava ovog praznika poslednjih godina održava u Kruševcu, a obeležavanje Vidovdana 28. juna 2014. godine u Višegradu – odnosno u memorijalnom kompleksu “Andrićgrad”, koji je u ovom gradu na obali Drine, izgradio Emir Kusturica, u saradnji sa vladama Srbije i Republike Srpske – pokazalo je da se na tom mestu u Bosni pod zastavom kosovskog zaveta mogu okupiti reprezentativni predstavnici političke, crkvene, vojne i kulturne

elite Srbije i pokazati da borba za svesrpske interese zadojena kosovskim mitom ni posle ratova devedesetih nije prestala, bez obzira na to što se u novije vreme vođe ove borbe većem uspehu mogu nadati u Istočnoj Bosni, nego na samom Kosovu.

Ipak, izgledi da se sećanje na Kosovsku bitku sačuva i na mestima gde je ona održana nisu za potcenjivanje, jer su za to zainteresovani i tamošnji Albanci. Kako je pokazala Ana di Lelio, u knjizi *Kosovska bitka u albanskom epu*, u želji da svoju novu državu približe Evropi i Evropskoj uniji, kosovski Albanci – odnosno njihovi “preduzetnici sećanja”, kako graditelje nove slike albanske nacionalne prošlosti zove autorka ove knjige – daju nov značaj i nov publicitet folklornim pesmama i drugim dokumentima koji govore o navodnom učešću albanskih boraca u Kosovskoj bici (Di Lelio : 57). U međuvremenu su neki od ovih dokumenata stigli i u albanske udžbenike istorije, tako da za one koji prate ovaj proces obnove albanske verzije kosovskog mita, nije predstavljalo iznenađenje kad je Ramuš Haradinaj, jedan od vođa OVK, izišao s predlogom da se na Gazimestanu podigne spomenik albanskim junacima poginulim 1389. godine na tom mestu. (Blic, 28. jun 2016).

KRITIKA

Kosovski mit, kao svečana i neupitna naracija o borbi, smrti i uskrснуću nacije, bio je i ostao predmet kritike i polemike, u kojoj je u prvom planu bio problem autentičnosti. Mit se najpre postavljao kao pitanje u kojoj meri se ono što se u njemu priča slaže s istorijskom istinom, na koje kritička historiografija danas uverljivo odgovara da istorijske istine tu ima vrlo malo. Veći izazov za istoričare i druge tumače kosovskog mita je pitanje – koja verzija kosovskog mita sadrži autentičnu moralnu i političku poruku o Kosovskom boju, ako ne i njegov istinit prikaz.

Polazi se od toga da jedna takva poruka postoji, da se ona nalazi u kulturnim spisima o knezu Lazaru i narodnim pesmama o njemu i drugim, legendarnim likovima, ali da je do nje teško doći, jer je, ili izrečena posredno, takoreći šifrovanim jezikom, ili zato što je pokrivena neautentičnim porukama koje nastaju zato što se kosovski mit grubo zloupotrebljava. Najčešća zloupotreba kosovskog mita je, upozoravaju neki od istraživača koji ustaju u odbranu njegove, navodno autentične poruke, javlja se kad se izneverava duhovno značenje mita, kad se – nasuprot Lazarove prouke/pouke da je nebesko cvarstvo važnije od zemaljskog – koristi za legitimisanje borbe za osvajanje zemaljskog carstva, to jest za postizanje političkih i vojnih ciljeva. Tako je hrvatski filozof i diplomata Ante Tresić Pavičić 1928. godine ustao protiv političke zloupotrebe kosovskog mita u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. “Kao vrhovna mudrost navještava nam se privola zemaljskome carstvu, a siromašnima duhom se prepušta nebesko!” (Tresić Pavičić : 131). Sličnu kritiku izneveravanja duhovnih vrednosti kosovskog mita – ovoga puta upućenu Srbima koji ne vide da težnjom da sačuvaju telesno Kosovo žrvuju svoj duhovni spas – iznela je devedesetih godina Milica Bakić – Hayden (Bakić-Hayden : 127).

Nasuprot kritičarima kosovskog mita koji se protive izneveravanju njegovog navodno autentičnog unačenja, stoje oni koji misle da takvog unačenja u stvari nema, i da postoji samo neka vrsta simboličnog jezika sačinjenog od, publici u Srbiji poznatih likova i epizoda iz narodnih pesama o Kosovskom boju, jezika koji dozvoljava da se iskažu različite, pa i dijametralno suprotne misli i osećanja. Kosovski narativ je “zajednički jezik za neslaganje” kaže sociološkinja Ivana Spasić (Spasić : 96), reč je o narativu koji je “interno dijaloški”, dodaje antropolog Marko Živković (Živković : 250). Ova kritika kosovskog narativa, koja se protivi njegovoj esencijalizaciji, i upućuje na praksu korišćenja likova i simbola iz kosovskih pesma u svakodnevnoj komunikaciji

i raspravi, ne objašnjava kako se, uporedo s tom praksom, formiraju verzije narativa o Kosovu koje ne dozvoljavaju raspravu i dijalog, nego se nude i pošuju kao neupitne istine, odnosno funkcionišu kao politički mit. Sloboda diskusije o Kosovu je još uvek u Srbiji ograničena – kao što je bila i tokom poslednja dva veka – i dozvoljena je u sferi privatnog života, ali ne u javnom prostoru, u kome je kretanje, a posebno kretanje

BIBLIOGRAFIJA

Bakić-Hayden, Milica 2006 : “Kosovo: vanvremena metafora sred vremenitog prizivanja” , u: Milica Bakić-Hayden : Varijacije na temu “Balkan”. Institut za filozofiju idruštvenu teoriju, Beograd.

Ban, Matija 1858 : Car Lazar ili Propast na Kosovu. Kraljevska srpska državna štamparija, Beograd.

Ban, Matija 1866: Car Lazar : tragedija u 5 razdjela. Narodna štationica Dubrovačka.

Ćirković, Sima 1990: “Kosovska bitka kao istoijski problem”, Istorijski institut SANU, Zbornik radova, 11 (1990), 109 – 118.

Čolović, Ivan 2016: Smrt na Kosovu polju. Istorija kosovskog mita. Biblioteka XX vek, Beograd.

Di Lelio, Ana 2010: Bitka na Kosovu u albanskom epu. Prevela s engleskog S. Glišić, Biblioteka XX vek, Beograd.

Dzings, Ger 2005: Religija i identitet na Kosovu. Prevela s engleskog S. Glišić. Biblioteka XX vek, Beograd.

Durković – Jakšić, Ljubomir 1989: “Ustanovljenje u vaskrsloj Srbiji 1889. Vidovdana za državni praznik”, u: Svei knez Lazar. Spomenica o šestoj stogodišnjici kosovskog boja 1389-1989, Sveti arhijerejski sinod SPC, Bograd.

Đorđević, Tihomir 1984: “O srpskom folkloru”, u: Tihomir Đorđević, Naš narodni život, IV. Prosveta, Beograd, 7-25.

Garašanin, Ilija 2003: Načertanije. Program spoljašnje i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine. Gambit, Jagodina.

prema pozicijama moći, regulisano i usmereno signalizacijom u znaku kosovskog mita. Kako je na proslavi Vidovdana u Severnoj Mitrovici 28. juna 2016. godine rekao jedan od, u poslednje vreme u medijima najprisutnijih srpskih političara, šef Kancelarije za Kosovo i Metohiju Marko Đurić, “ vidovdanska zakletva mora biti zakletva čitavog srpskog naroda “ (Kurir, 28. jun 2016).

Makuljević, Nenad 2006: Umetnost i nacionalna ideja u XIX veku. Zavod za itdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd.

Meštrović, Ivan 1919: “Ideja Vidovdanskog hrama”, Savremenik, lipanj, br. VI, Zagreb, 273-275.

Milošević, Slobodan 2006: Govori i javni nastupi. Liber, Beograd.

Novaković, Stojan 1906: Kosovo. Srpske narodne pesme o Boju na Kosovu. Epski raspored Stojana Novakovića i drugih. Državna štampaija Kraljevine Srbije, Beograd.

Pavlović, Dragoljub i Marinković, Radmila 1975: Iz naše književnosti feudalnog doba. “Prosveta”, Beograd.

Popović, Miodrag 2007: Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne areologije. Biblioteka XX vek.

Rajić, Velimir 2002: Sabrana dela. Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, Niš.

Samardžić, Radovan 1990: Kosovsko opredeljenje: istorijski ogledi. SKZ, Beograd

Spasić, Ivana 2001: “The Trauma of Kosovo in Serbian National Narratives”, u: Ron Eyerman, Jeffray Alexander ad Elizabeth Butler Breese (ed.), Narrating Trauma. On the Impact of Collective Suffering. Paradigm Publishers, London, 81-106.

Živković, Marko 2012: Srpski sanovnik. Nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića. Prevela s engleskog M. Spasić. Biblioteka XX vek. Beograd

Velimirović, Nikolaj 1914: Iznad greha i smrti. Besede i misli. Izdanje S. B. Cvijanović, Beograd.